

Alexei Marinat:

etica confesiunii și memoria ca mărturisire

Svetlana MELNIC*

Frank Kermode¹ sesizează, pe bună dreptate, paradoxul cheie în sarcina fiecărui memorialist: dorința de a reda cu exactitate un fapt istoric alături de recunoașterea imposibilității unui astfel de proiect. Cu toate acestea, acest paradox plasează memoriile la răscrucea mai multor genuri și procedee menite să înfățișeze adevărul retrospectiv. Scrierea unor memorii este un exercițiu de regăsire și elucidare a trecutului, după cum observă autorul, un element de fantezie. Aspectul fanteziei nu apare neapărat sub forma invenției unei întâmplări, ci, mai degrabă, în manipularea care are loc atunci când un memorialist ordonează, aranjează și, cel mai important, interpretează evenimente. Ca gen, memoriile constituie, cel mai adesea, o evadare în trecut pe care scriitorii sau poeții o fac târziu, în cariera lor, dar rareori o formă pe care o practică de-a lungul vieții. Memorialiștii optează pentru consemnarea perioadelor de schimbare semnificativă, fie că este vorba de tulburări politice sau istorice, de emigrare sau exilare. Scrise adesea ca răspuns la o criză personală sau colectivă, acestea reflectă preocupări care sunt oarecum endemice pentru scriitorii moderniști. Pe bună dreptate, memoria literară modernistă nu numai că contestă parametrii și evidențiază aspectele hibride ale genului, dar prezintă și o schimbare marcată către subiectivitate și autoportret. Memoriile se situează sub umbrela generală a narațiunilor despre viață și se ascund într-un număr copleșitor de identități de gen. Pericolul de a prezenta memoriile sub forma unui gen hibrid este că acestea pot cuprinde aproape orice. Dacă memoriile încorporează elemente de istorie, biografie, autobiografie, istorie literară, teorie literară, eseu, jurnal, ce nu ar fi putut calificat drept memorie ? Deși adâncirea în taxonomia existentă asupra memoriilor nu stabilește limite și definiții clare, aceasta face ca cititorul să fie mai aproape de experiența scrierii acestora. În calitate de cititori, urmărim cum memorialistul luptă cu instabilitatea de gen a memoriilor, urmărim narațiunea care deseori se deplasează din istorie în biografie, adăugând, pe alocuri, elemente ale autobiograficului, consemnând o excursie jurnalistică și filtrând

* Asist. univ. drd., Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova.

¹ F. Kermode, *Memory and Autobiography* în „*Raritan*”, 15, Nr. 1, 1995, p. 37.

o experiență prin acest jurnal al confesiunii.

A recunoaște că memoriile constituie, prin natura lor, o formă hibridă de gen nu presupune că acestea rămân neclasificabil în literatură. În schimb, acest fapt necesită bunăoară ca categoriile nominalizate să păstreze o anumită flexibilitate și să fie considerate drept poli spre care tind memorialiștii. De fapt, tensiunea ireconciliabilă între dovezile documentare și expresia subiectivă a memoriilor formează premisa care stă la baza acestor narațiuni confesionale.

Scrierea unei autobiografii presupune un dialog cu, în termenii lui Paul Auster², vocea memoriei, deoarece, după cum au subliniat unii critici, autobiografia se regăsește, în mod esențial, în memorii. În demersul de a examina rolul memoriei ca mărturisire și modul în care aceasta marchează limitele dintre ficțiune și autobiografie, observăm că putem delimita trei domenii principale, în care memoria și ficțiunea interacționează în autobiografie: în primul rând, în relația memoriei cu textul, în al doilea rând în rolul uitării în „povestirile vieții” și, în al treilea rând în legătura dintre memoriile private, individuale și evenimentele publice, cea preocupare pentru „pactul cu istoria, de relația dintre narator și marea istorie (în memorii), adică de istoria al cărui martor este, sau de distanța dintre istorie (evenimentul trăit) și povestirea (scrierea) lui”³.

Pactul cu istoria, propus de memorialistul Alexei Marinat, fixează o serie de repere raportabile la sensul propriei narațiuni identitare ca dificultate de reconstrucție a unei istorii ce aparține trecutului, contextului social, cultural și colectiv. La un alt nivel de lectură, adâncindu-ne în problematica raportului dintre narator și „marea istorie”, precum și dintre istoria personală și punerea ei în povestire, derivă nu doar imperfecțiunea memoriei umane care îl privește, ci, mai fundamental, sentimentul că trecutul nu va explica, în termeni simpli, prezentul. Proza documentară a lui Alexei Marinat, cuprinsă în volumele *Călătorii în jurul omului* și *Eu și lumea*, constituie elocvente exemple ale dialogului complex dintre memoria publică și individuală, relația individului cu istoria, aduc în lumină efectele traumatice ale presiunii politicului, descriind anumite puncte din viața diaristului și, într-o oarecare măsură, profund ancorând în imaginea textual proiectată a autorului-narator, o imagine „desăvârșită” despre sine: „Sunt lucruri de care te îndoiești, sunt lucruri pe care nu le poți spune cu glas tare, sunt lucruri pe care abia le pipăi, sunt visuri, sunt visări, sunt sentimente care ți-au stârnit admirația, iar peste câteva zile ți-e rușine de ele... Toate acestea pot încăpea numai în jurnale”⁴. Este experiența personală a diaristului care nu poate fi analizată în absența raportării la jurnalul personal în serviciul unei memorii a exilului din spațiul românesc dintre Prut și Nistru: „Și poate că și jurnalele mele mă mențineau la un nivel, mă făceau

² P. Auster, *The Invention of Solitude*, Faber and Faber, London, 1988, p. 124.

³ E. Simion, *Genurile biograficului*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 21.

⁴ A. Marinat, *Călătorii în jurul omului*, Prut Internațional, Chișinău, 2004, p. 122.

să gândesc, să mă interesez de soarta altora, să cuget asupra lucrurilor și a evenimentelor ce se întâmplau în lume”⁵.

Memoriile încearcă să surprindă limita dintre trecut și prezent, care, estompează la un anumit nivel, par să coexiste. Curentul se retrage pe măsură ce prezența trecutului îi invadează spațiul. Discursul identitar al memorialistului este supus prezentului doar pentru a evada în amintiri din trecut: „Și tot mă întreb: de ce sunt și eu printre ei ? Îmi aduc aminte de cuvintele anchetatorului meu: «Tu ești cel mai periculos dușman al puterii sovietice... dușman ideologic ! Și vei fi izolat de societatea noastră cât mai departe și cât mai adânc. Nici de numele tău să nu se audă !» Și, într-adevăr, n-am nume. Am doar un număr, în vopsea neagră, cusut pe haine și pe chipiu - «R-886»”⁶. Memoria a devenit o forță aproape copleșitoare. Este ca și cum prezentul se transformă în trecut în fața ochilor autorului, transformând un lucru în altul, simpli diariști în dușmani ai puterii comuniste, dușmani ideologici în caractere fără nume. Trecutul și prezentul devin interschimbabile, întrucât memoria este tot mai invadată, structura textului fiind marcată de această sensibilitate.

Deși memorialistul împărtășește un teren comun cu istoricul, biograful, autobiograf, diaristul și, uneori, romancierul, două structuri relaționale îl deosebesc fundamental. Spre deosebire de un istoric sau un biograf, experiența de viață a memorialistului Alexei Marinat se suprapune semnificativ cu cea a protagoniștilor săi, relația dintre ei fiind mai puțin unilaterală, primatul fiind acordat naratorului în neostenita valorificare a propriei subiectivități. Modificările retrospective ale adevărului adoptă o anumită urgență: diaristul basarabean se prezintă adesea ca supraviețuitor al unei lumi trecute și mesager contemplativ pentru generațiile viitoare. În timp ce cea de-a doua parte a acestei aserțiuni se aplică și istoricului care documentează trecutul, prima parte sugerează un instinct personal de conservare: „La închisoare, întrucât nu aveam nici hârtie, nici creion și nici dreptul de a face orice semne, fie și cu cuiul pe perete, am început să mă antrenez să scriu în memorie. Astfel, jurnalul *Eu și lumea* a continuat să fie scris zi cu zi”⁷.

Sub aspect metodologic, există asemănări între memorialist și istoriograf: ambii interpretează și manipulează dovezi documentare, dar în timp ce istoriografii construiesc semnificații din materiale de arhivă și materiale tipărite, documentele memorialiștilor constituie *subiecte umane* cu care a interacționat direct. Istoricul rămâne fundamental la o îndepărtare de subiecții săi - o distanță pe care o mediază prin scris. Chiar dacă noile tendințe în istoriografie privilegiază crearea unui sentiment al experienței trăite, istoricul nu are contact direct cu subiecții săi. Documentul memorialistului aparține memoriei sale și, totodată, indică urgența înfățișării adevărului,

⁵ A. Marinat, *Călătorii...*, op. cit., p. 121.

⁶ *Ibidem*, p. 88.

⁷ A. Marinat, *Eu și lumea: proză documentară*, Cartier, Chișinău, 2017, p. 97.

observația fiind valabilă în descrierea „universului concentraționar cu o deosebită ardoare confesivă și etică”⁸.

În confruntarea cu impasul încorporat în termenul de document, istoricii și istoriografii sunt de acord că documentele nu sunt în totalitate obiective, fixe, iar în măsura în care necesită interpretare, *Dasein*-ul este „Orb pentru posibilități, el nu e în stare să reitereze ceea ce a fost în chip esențial, ci tot ce poate să facă este să păstreze în minte sau să păstreze pur și simplu ceea ce a mai rămas «real» din ființarea istorică de ordinul lumii care a fost cândva, să păstreze pur și simplu vestigiile și documentele simplu-prezente cu privire la ea”⁹. Întrucât memorialistul se bazează pe documente *umane*, o fidelitate totală a adevărului este imposibilă. În memorii, spre deosebire de istorie, legăturile personale sunt extrem de subiective, latura documentară a memoriului își stabilește poziția unică în spectrul genurilor literare – încorporarea abordării unui istoric cu subiectivitatea unui auto-biograf – latură valorizată la Alexei Marinat. Memoriile autorului implică, în mod necesar, afecțiune și simpatie pentru subiecții săi, în măsura în care persistă un element de fidelitate față de istorie și o atenție riguroasă la probele documentare: „Moneda de aur n-are același preț: din mâna unui om cu o soartă nenorocită sau din mâna unui om cu o soartă strălucită ? Doar știm bine că jurisprudența din U.R.S.S. se bazează pe principiul: de-ar fi omul – dosarul se întocmește ușor”¹⁰. Memorialistul conservă o tensiune constantă între dovezile documentare și viziunea personală, apelând frecvent la metode și tehnici autobiografice care clar privilegiază un punct de vedere subiectiv. Deși criticii cad de acord asupra favorizării subiectivității într-o autobiografie, dezbateri continuă cu privire la limitele genului respectiv. Philippe Lejeune a introdus, în acest sens, noțiunea de *pact* între autobiograf și cititor, unde protagonistul, naratorul și autorul sunt una și aceeași persoană¹¹, deși numeroși critici literari observă „relația speculară” între autorul textului și autorul din text ca fiind prezentă în orice tip de narațiune. Util pentru analiza noastră nu este ideea că orice text este autobiografic, ci mai degrabă atenția asupra elementului autobiografic ca unul dinamic, care apare în cadrul textului memorialistic a lui Alexei Marinat. Atenția autorului Philippe Lejeune este concentrată asupra problemei ideologiei biografice, caracterul ficțional al acesteia, alături de constructul textual al narațiunilor autobiografice, profunda lor ancorare în contextul istoric. Astfel configurat, diaristul Alexei Marinat își proiectează textual o dimensiune neapărat ficțională a memoriilor. Indiferent de intențiile memorialistului cu privire la obiectivitate sau adevăr, crearea unui element de ficțiune are loc în mod natural și, mai mult, devine o parte constitutivă a ceea

⁸ M. Cimpoi, postfață la A. Marinat, *Eu și lumea: proză documentară*, Cartier, Chișinău, 2017.

⁹ M. Heidegger, *Ființă și timp*, Humanitas, București, 2003, p. 518.

¹⁰ A. Marinat, *Eu...*, *op. cit.*, p. 244.

¹¹ P. Lejeune, *Le pacte autobiographique*, Seuil, Paris, 1975.

ce se va propune cititorului drept adevăr: „Pe colțul din stânga al mesei se află dosarul meu cu nr. 934, dar căpitanul nu se atinge de el. iar mă privește, binevoitor. Iar zâmbește. El șade în jilt, la masă, eu – în ungher, pe un scăunel special, dintr-o scândură îngustă, de parcă aș șede pe gard. Șed și aștept: ce întrebare nouă mi se va pune. Dar anchetatorul nu se grăbește. Se joacă cu mine, ca mâța cu șoarecele”¹².

Pactul autobiografic al lui Philippe Lejeune presupune un „contract” între autor și cititor bazat pe prezentarea textului, coperta acestuia și numele autorului. Conform *pactului*, odată ce cititorul a stabilit că numele autorului, protagonistului și subiectului autobiografiei sunt aceleași, el nu va pune la îndoială (chiar dacă este tentat) veridicitatea mesajului scris, dar va fi predispus să analizeze narațiunea, acea dorință și impulsul autorului de a scrie adevărul despre sine. Astfel, cititorul se regăsește imediat angajat într-o lectură care va rezolva chestiunea problematică a factualității și ficțiunii. Elucidând adevărul despre sine și constituindu-l subiect absolut al narațiunii este un mit. Prin urmare, Philippe Lejeune constată că o autobiografie absolută este imposibilă, dar acest lucru nu o împiedică în niciun fel să existe. Este o realitate împărtășită de un număr mare de autori și cititori. După părerea criticului Paul John Eakin, Philippe Lejeune era pe drumul său spre a stabili o poetică a autobiografiei focalizată pe cititori. Paul John Eakin, pe de altă parte, încearcă să caute exemple în acele autobiografii în care formarea „eului” protagonistului are loc ca o continuitate a „eului” colectiv. De aici, după mai multe cercetări, Paul John Eakin ajunge la concluzia că identitatea este relațională, iar definiția autobiografiei, precum și istoria acesteia, trebuie „depănate” pentru a reflecta tipurile de autobiografii în care identitatea relațională este afișată caracteristic”¹³.

Un moment semnificativ în critica autobiografică modernă este marcat și de studiul lui Jean Starobinski *Le Style de l'autobiographie*, în care autorul se referă la autobiografie concepută ca biografie personală a sinelui. Deși aceasta este explicația etimologică și logică a cuvântului, ideea de a vedea proiectul autobiografic ca fiind unul biografic pare contradictorie. Cu siguranță, autobiograful urmărește peisajul unei vieți trăite, dar metodologia diferă foarte mult de cea a unui biograf. Nu există nici o distanță între auto-biograf și subiectul său, deși Jean Starobinski vede distanța dintre „eul” efectiv, actual și „eul” metamorfozat, în devenire¹⁴. Această metamorfoză se relevă în memoriile diaristului basarabean, în actul personal de refacere a unei lumi publice, istorice, instituționale, colective: „Viață escortată – nu te prea gândești la multe. Mâine dimineată iar sună deșteptarea, mai vine o zi cu «hai-hai mai repede», «davaidavaid», trași pe tine ce ai, fuga la cantină, pentru a înghiți porția de pâine și a

¹² A. Marinat, *Călătorii...*, op. cit., p. 19.

¹³ P. J. Eakin, *How Our Lives Become Stories*, Cornell University Press, New York, 1999, p. 44.

¹⁴ J. Starobinski, *Le Style de l'autobiographie*, în *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, ed. de James Olney, Princeton University Press, Princeton, 1980.

sorbi strachina de ciorbă din castraveți sau varză murată, și – la muncă, la tăiat pădure, la cărat pământul cu roaba, la bătut cu târnăcopul, la așternut traversele, la clăditul de cale ferată – cale a suferinței¹⁵. Problematika raportului autobiografie/biografie și memorie ne conduce apoi către o definiție inerent instabilă, unii critici considerând memoria un subset al autobiografiei, în timp ce alții presupun exact opusul. Relația dintre acestea este puternică, iar linia de demarcare dintre genuri - extrem de delicată. Cu toate acestea, cele două genuri generează răspunsuri semnificativ diferite în rândurile cititorilor. Cititorii de autobiografie sunt dispuși să renunțe la aprecierea autenticității mesajului, dimensiunea ficțională fiind stabilită ca o parte necesară a narațiunii autobiografice. Aplicarea acestei formule memoriilor face situația problematică. Așteptările cititorului de memorii sunt diferite: cititorul este mult mai puțin dispus să accepte o portretizare esteticizată a vremurilor și, în schimb, vrea să interpreteze evenimentele ca fiind adevărate. Memoriile au o valoare a adevărului înscrisă în ele, datorită, în primul rând, fidelității lor istorice, ideea de mărturisire fiind percepută prin raportare la acest gen diaristic. În proza documentară a lui Alexei Marinat găsim o notă nu doar despre ideea de mărturisire, dar și despre racordarea istoriei personale și punerea acesteia în povestire: „Vreau să pun la dispoziția cititorului fragmente, spicuri, momente, nuvele documentare din aceste jurnale, care, după părerea mea, l-ar interesa într-o oarecare măsură, ca trăiri pe viu ale unui om care a fost, a văzut... și a gândit asupra evenimentelor zilei”¹⁶. Identitatea de sine este definită de diarist, în viața de zi cu zi, în funcție de menirea socială a memoriei, care are un impact semnificativ asupra vieții, prin punerea la dispoziție cititorilor a fragmentelor de istorie. Memoria, marcatorul identității, devine aici un mod de suferință, „trăire pe viu”, dar și victoria asupra acesteia, pierderea memoriei însemnând pierderea identității, în timp ce amintirea echivalează cu mărturisirea fragmentelor din trecut.

Memoria individuală, analizată în calitate de spațiu al interiorizării istoriei, este purtătoare a unor traume colective. Criticii continuă se oscileze între două extreme, care eclipsează valoarea sa hibridă reală: fie considerând memoria în primul rând ca un document istoric, care relevă inevitabil orice discuție literară la periferie, sau permițând citirea memoriei ca o abatere de la firul documentar, și, prin urmare, tratând-o ca material inventat. Această tendință bipolară afectează memorialiștii la un nivel mai profund decât pe autobiografi; cei din urmă pot recurge la anumite digresiuni și distorsionări de fapte și de cronologie, care își iau geneza în conștiința lor. Memorialiștii, pe de altă parte, nu au doar un pact cu cititorul, ci și cu istoria. Un cititor deschide un volum de memorii având anumite așteptări: tindem să credem că memoriile ne

¹⁵ A. Marinat, *Eu..., op. cit.*, p. 82.

¹⁶ A. Marinat, *Eu..., op. cit.*, p. 98.

vor *mărturisi* obiectivitate, adevăr, judecată clară și evenimente organizate cronologic.

Concluzionând, spre deosebire de istoricii și biografii secolului trecut, reminiscențele mărturisirilor lui Alexei Marinat au devenit documente literare, documente în măsura în care memoriile devansează materiale de studiu care permit înțelegerea din interior a regimului opresiv comunist. Cât despre *literare*, pentru că acestea au fost interpretate, aranjate și modelate în formă, îmbogățind memorialistica basarabeană cu încă o dovadă că poate exista un studiu indispensabil pentru înțelegerea, analiza și interpretarea regimului totalitar cât și a efectelor traumatice ale acestuia asupra memoriei colective.

Alexei Marinat: the ethics of confession and memory as a confession

If, after the 1990s, the biographical literature in Bessarabia has registered a comprehensive success in the confessions of concentration experiences, then the ontological value of autobiography as a literary genre is affirmed much earlier, with the publication of Philippe Lejeune's essay – "The Autobiographical Pact". The present study represents a modest review of contemporary autobiographical theory and criticism, the emphasis being placed on evoking the *autobiographical pact* and the *relational self*, which, compared to the study of J. Starobinski, will illustrate the ethical relationship between narration and autobiography. Due to the *vigilant cordiality pact* and the testamentary character of Alexei Marinat's memoirs, the latter provide the opportunity for a detailed analysis of self-awareness, which falls under the spectrum of the prison space, thus becoming an element of the paradigm of the ethical pact between the memorialist and the community. The memory, in turn, is represented to Alexei Marinat as a good of the whole community, the sense of memory existence being a relational one, manifested in the act of confession itself. Thus, the confession of the concentration experience for the diarist represents the existential responsibility and the ethical pact with oneself, with the whole community.

Keywords: Alexei Marinat, autobiographical pact, oppressive regime, concentration space, memoirs, confession

Bibliografie

- Auster, Paul, *The Invention of Solitude*, Faber and Faber, Londra 1988.
Eakin, Paul John, *How Our Lives Become Stories*, Cornell University Press, New York, 1999.
Heidegger, Martin, *Ființă și timp*, Humanitas, București, 2003.
Kermode, Frank, *Memory and Autobiography* în *Raritan* 15, Nr. 1, 1995, pp. 36-47.
Lejeune, Philippe, *Le pacte autobiographique*, Seuil, Paris, 1975.
Marinat, Alexei, *Călătorii în jurul omului*, Prut Internațional, Chișinău, 2004.
Marinat, Alexei, *Eu și lumea: proză documentară*, Cartier, Chișinău, 2017.
Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, Editura Univers enciclopedic, București 2002.
Starobinski, Jean, *Le Style de l'autobiographie*, în *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, ed. de James Olney, Princeton University Press, Princeton, 1980.